

Avrupa'daki Mikro Devletler ve Türk Dış Politikası Açısından Konumları

Ali Faik Demir & Yeliz Kulalı Martin*

Özet

Küçük ve Mikro Devlet teorileri günümüzde daha fazla ilgi toplayan ve uluslararası ilişkiler disiplininde de daha geniş yer bulan bir alan haline almıştır. Nicel ve niteliksel kriterlere göre farklı tanım ve sınıflandırma çalışmaları bulunan devlet tipleri arasında mikro-devlet kategorisinde yer alan ülkeler, farklı coğrafyalara ve dönemlere göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmaların sonucunda Avrupa özelinde ortak paydada buluşulan ve mikro-devlet olduğu genel anlamda kabul edilen devletlerden bazıları Andorra, Monako, Liechtenstein ve San Marino'dur. Türk dış politikası açısından bakıldığında, Avrupa'daki bu devletlerle ülkemiz ilişkileri sınırlı alanlara dayalı olmakla beraber, karşılıklı olarak yadsınamayacak kadar aktiftir. Spor, diplomasi, turizm ve ekonomi karşılıklı ilişkilerde öne çıkan konulardır. Çalışmada Türkiye'nin Avrupa'daki mikro-devletlerden kabul edilen bu 4 ülkeyle ilişkileri ele alınmış, varılan sonuçlara bağlı olarak geliştirilebilecek alanların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler literatürüne, mikro devlet çalışmaları alanında katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler

Türk dış politikası, mikro-devlet teorisi, bölge çalışmaları

* Ali Faik Demir, Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
fdemir@gsu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-8562-9080)

Yeliz Kulalı Martin, Dr. Öğr. Üyesi, Galatasaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
ykulali@gsu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1548-029X)

Makale geliş tarihi : 29.11.2018

Makale kabul tarihi : 18.07.2019

Abstract

In our day, Small and micro states theories have become a research area that draws increasing interest and that also occupies a wider space in international relations. Countries that classify as microstates amongst the types of states having different definition and classification studies according to qualitative and quantitative criteria vary depending on the different periods and geographic areas. In the light of these studies, some of the states that are widely considered and agreed upon to be micro states particularly in Europe, are; Andorra, Monaco, Liechtenstein and San Marino. From the point of view of Turkish foreign policy, our country's relations with these European states are mutually undeniably active, despite being based on limited areas. Sports, diplomacy, tourism and economy are the main subjects of mutual relations. In this study Turkey's relations with four states that are considered microstates in Europe has been examined, with the aim of determining the areas that can be developed according to the obtained conclusions. In this context, the purpose of the study is to contribute to the literature of international relations, in the area of microstates studies.

Keywords

Turkish foreign policy, microstates theories, regional studies

Giriş

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında devlet ve devletlerarası ilişkiler kuşkusuz çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu noktada güç mücadelesi ve devlet anlayışı birçok önemli yazarın ilgi alanını ve çalışmaların ana konusunu teşkil etmiştir. İlk çağdan itibaren devletin evrimi ve buna bağlı sistemin değişimi güç mücadelesi bakımından dikkate değer konumda bulunmuştur. Uluslararası ilişkilerde küçük ve mikro devlet anlayışının tarihiyse, XIX. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İmparatorluklardan ulus devletlere doğru bir hareketlenmenin yaşandığı sistemde doğal olarak parçalanmalardan farklı politik dengelere bağlı olarak yeni devlet tipleri doğmuştur. Bu çerçevede çalışmamıza konu teşkil eden küçük ve mikro devletler de aynı dönemin ürünüdür.

Dünya genelinde farklı bölgelerde birçok küçük ve mikro devlet bulunmaktadır. Bu çalışmada Avrupa'da yer alan mikro devletler inceleme konusu yapılacaktır. Avrupa'da günümüzde beş mikro devlet bulunmaktadır.

Bunlar: Vatikan, Andorra, San Marino, Liechtenstein ve Monako'dur. Türkiye'nin dış politikası incelendiğinde genel anlamda küçük ve mikro devletlere özel bir yer ayrılması oldukça sınırlıdır denebilir. Uluslararası İlişkiler disiplininde çeşitli kriterlere göre devlet tiplerini ve sınıflandırmalarını inceleyen uzmanlardan Tom Crowards'ın 2002'de 190 ülkeyi kapsayan çalışmasında Türkiye large – büyük devlet kategorisinde yer bulmuştur.¹ Bu çerçeveden bakıldığında bir yandan Avrupa'daki mikro devletlerin Türk dış politikasında nasıl yer bulduğu ayrı bir soru, diğer yandan da mikro devlet olarak tanımlanan bir devletle büyük bir devlet olarak tanımlanan bir diğer devletin aralarındaki ilişkiyi incelemek de ilginçtir. Uluslararası ilişkilerde devletler, coğrafi özellikleri açısından genel anlamda büyük, orta ölçekli, küçük ve mikro olarak sınıflandırıldığında, Türkiye ve Avrupa'daki mikro devletler sınıflandırmanın iki ucunu temsil etmektedir. Bu sebeple bu iki uç arasındaki ilişkilerin boyutu ve buluşabilecekleri ortak paydaları araştırmak da disiplin açısından zenginleştirici olacaktır.

Mikro devletler söz konusu olduğunda diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkiler ön plana çıkmaktadır. Kuşkusuz mikro devletlerin geçmişlerinin oldukça eski dönemlere dayanması, Osmanlı'dan itibaren ikili ilişkilerin başlamasına olanak vermiş, o gün farklı dengeler içindeki söz konusu mikro devletlerle yaşananlar bir derinlik ve önem kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Avrupa'nın içlerine kadar ilerlenmesinin sonucunda ilişkiler çeşitli süreçlerde başlamıştır. Osmanlı'nın iç yapılanmasında da farklı statülerde bugünkü mikro devletlere benzeyen şehir devletleri olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bunlardan ilk akla geleni ve en mikro devlete benzeyeni Dubrovnik Cumhuriyetidir.²

Çalışmada ilk olarak küçük ve mikro devlet teorileri incelendikten sonra Avrupa'daki mikro devletlerin genel profili çizilecektir. Ayrıca Avrupa coğrafyasındaki bu beş devletin neden mikro devlet olarak tanımlandığına yer verilecektir. Bu beş mikro devletten Vatikan örneği, dini statüsü gereği çalışmanın dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak Andorra, San Marino, Liechtenstein ve Monako çalışmamızın konusu olacaktır. Bu çerçevede "Birçok açıdan ve farklı kriterler bağlamında mikro şeklinde tasnif edilen bu devletler

¹ Tom Crowards, "Defining the Category of Small States", *Journal of International Development*, Sayı.14, 2002, s.158.

² Detaylı bilgi için bkz: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt:VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s: 116; *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: IX, Güzel sanatlar Matbaası, İstanbul, 1994, ss: 542-544.

Türkiye için ne ifade etmektedir? Bu devletlerle nasıl ilişkiler kurulmuştur? Yaşanmış önemli sorun ya da olaylar mevcut mudur? Bu ülkeler açısından Türkiye nasıl bir yer tutmaktadır? Tarihsel olarak ilişkilerin arka planı nedir? Türkiye'nin dış politika açımları bakımından mikro devletlere yönelik yeni bir bakış açısı mevcut mudur? Türkiye Avrupa ilişkilerinde bu devletlerin rolü ne olabilir?" gibi soruların yanıtları aranacaktır. Bu çerçevede çalışmanın ikinci kısmı Türkiye'nin Avrupa coğrafyasındaki bu mikro devletlerle olan ilişkilerine ve Türk dış politikasındaki yerlerine odaklanmaktadır.

I. Uluslararası İlişkilerde *Küçük ve Mikro Devlet*

Çalışmaları

A. Küçük Devlet ve Mikro Devlet Teorileri

Uzun zamandır küçük ve mikro yapısında devletler bulunsa da söz konusu kategorideki devletler ve dış politikaları konusunda çalışmalar sınırlı kalmıştır. Küçük ve mikro devletlerarasındaki farklılıklar, küçük ve mikro devlet çalışmaları, uluslararası ilişkiler disipliniinde ancak Soğuk Savaş döneminde ilgi çekmeye başlamıştır. Günümüzde de halen yeterli akademik ilgiyi ve saha araştırmasını sağlayamamıştır. Söz gelimi, popüler internet arama motorlarından Google'dan Türkçe, İngilizce ve Fransızca "küçük" ve "mikro" devlet tanımlarını arattığımızda Avrupa örneğinde farklı sonuçlar görmekteyiz. Fransızca olarak "petit Etat" (küçük devlet) taraması ilk sonuçlarda karşımıza Vatikan, San Marino gibi ülke sonuçları vermektedir. Aynı şekilde dilimizde "küçük devlet" araması, karşımıza dünyanın en küçük ülkeleri olarak Andorra, Liechtenstein, hatta uluslararası hukuka göre farklı statüleri olan Sealand gibi örnekleri çıkarmaktadır. Durum sadece İngilizce olarak "small state" (küçük devlet) sorgulamasında değişir. İngilizce küçük devlet taraması karşımıza ilk olarak küçük ve mikro devlet ayrımını çıkarır. Avrupa'da yer alan Andorra, Vatikan gibi devletler mikro devlet statüsünde gösterilirken, Lüksemburg, Malta gibi devletler küçük devlet kategorisinde yer alır. Diğer bir deyişle genelde İngilizce literatür bu devletler arasındaki kesin ayrımı bizlere göstermektedir. Bunun en önemli nedeni, bahsettiğimiz gibi bu alanda yapılan akademik çalışmaların fazla olmaması ve genelde sadece İngilizce literatürle sınırlı kalmasıdır. Ayrıca önemli diğer bir tespit de yapılan akademik çalışmaların genelinin Avrupa söz konusu olduğunda İskandinav ve Alman ekolleri ile sınırlı

kalmasıdır. Örneğin İzlanda ve Danimarka, alanla ilgili en detaylı çalışmaların yapıldığı ülkelerdendir.³

Küçük ya da mikro devletlerin kendilerine özgü “sui generis” durumlarına bağlı olarak farklı iç ve dış politik dengeler kurulmaktadır. Söz konusu yapılarla ilgili söylenmesi gereken ilk özellik hepsinin devlet statüsünde olması, daha doğrusu uluslararası hukukta yer alan de jure ve de facto devlet kriterlerine sahip olmasıdır. Diğer bir deyişle ayrılıkçı hareketler, buna bağlı yerel yapılanma ve örgütlenmeler bu perspektifte değerlendirilemez. Uluslararası hukukta farklı statüleri bulunan mikro-topraklar, mikro-uluslar, condominium gibi topraklar da bu kategoride yer almaz. Çalışmamızın konusu olan mikro devletler, uluslararası hukuka göre devlet kabul edilen topraklardır ve bu çerçevede mikro devletin bulunduğu coğrafyasından başlayarak birçok kriter, devletin yapısı ve dış politikasını oluşturmasında rol oynamaktadır.

Tarihte mikro ve küçük devlet kategorizasyonu yapılırken ön plana çıkan ilk unsurlardan biri güç olmuştur. 1815 Viyana Kongresi'nde yasal olarak Small ve Great Powers (Küçük ve Büyük Güçler) tanımlarının yapılması, bu alanda yapılan çalışmaların temelini teşkil etmektedir.⁴ Diğer bir ifadeyle, uluslararası ilişkilerde bu alanda ilk tanımlamalar güçlü ve büyük devletle, küçük ve zayıf devlet illiyet bağı teşkil edilerek yapılmıştır. Doğal olarak küçük devlet tanımı ilk aşamada zayıflıkla özdeş görüldüğü için pejoratif bir algı yaratmıştır. Ancak günümüzde küçük ve mikro devlet kavramları artık zayıf devletler anlamında kullanılmamaktadır. Bu çerçevede uluslararası örgütlerin resmi dokümanlarında devletlerarası karşılaştırmalar yapılırken büyük ve küçük ülkeler ifadeleri kullanılmaz. Örneğin Avrupa Birliği belgelerinde küçük ya da orta ölçekli devlet veya devlet ya da daha küçük devlet kavramları kullanılmaktadır. Bu kullanım üyeler arasında herhangi bir ayırım olmadığını göstermek açısından önemlidir.⁵ Diğer yandan small power (küçük güç) tanımı literatürde giderek smart power (akıllı güç) kavramına dönüşmektedir.⁶ Bunun nedeni şüphesiz

³ Iver B. Neumann, Sieglinde Gstöhl, “Lilliputians in Gulliver’s World? Small States in IR”, *Centre for Small States Studies*, Working Paper, 2004, s.8.

⁴ Iver B. Neumann, Sieglinde Gstöhl, “Introduction: Lilliputians in Gulliver’s World” in Christine Ingebritsen et.all. (der), *Small States in International Relations*, Seattle, University of Washington Press, 2006, ss.5-6 in Özlem Tür, Nuri Salık, “Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt.14, Sayı.53, 2017, s.4.

⁵ Paul Magnette, Kalypso Nicolaidis, “Grands et Petits Etats Dans l’UE: Reinventer l’équilibre”, *Etudes et Recherches*, Sayı.25, 2003, s.5.

⁶ Baldur Thorhallsson, Anders Wivel, “Small States in European Union: What do we know and what would we like to know?”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt.19, Sayı.4, 2006, s.664.

uluslararası sistemde küçük devlet kıstaslarına uyan birçok devletin uluslararası ilişkilerdeki kazandığı başarılarıdır.

Günümüzde küçük ya da mikro devlet tanımı yapılırken ilk akla gelenler doğal olarak yüzölçümü ve nüfus gibi nicel kriterlerdir. Nicel kriterlerin kullanılması kategorizasyon kolaylığı sağlamaktadır ve birçok teorisyen özellikle bölgesel çalışmalar söz konusu olduğu zaman nicel kriterlere göre devletleri sınıflandırmaktadır. Tom Crowards, Maurice East, Harvey Armstrong gibi teorisyenler nicel (kantitatif) kriterlere göre sınıflandırma yaparken, Olav Knudsen, Jeanne A.K.Hey, Robert Rothstein, Hans Vogel gibi teorisyenler daha çok niteliksel (kalitatif) kriterlere odaklanmaktadır. Özlem Tür ve Nuri Salık'ın "Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları" adlı çalışmasında bu kriterler "niceliksel, niteliksel ve algısal yaklaşımlar" olarak gruplandırılmıştır.⁷ Diğer bir deyişle çalışma, kriterler konusunda üçüncü bir yaklaşım sunmuştur.

Sayısal değerler ve objektif kriterler söz konusu olduğu için nicel kriterler genelde yüzölçümü, nüfus, yüzölçümü-nüfus dengesi ve GSMH ile özetlenmektedir. Sadece bu kriterler göz önüne alındığında tek bir bölge değil neredeyse dünyadaki tüm devletler ile ilgili bir mikroküçük-orta ölçekli-büyük devlet sınıflandırması yapılabilir. Nicel kriterlere göre yapılan ilk analiz Maurice East'in 32 ülkeyi kapsayan 1973 tarihli çalışmasıdır. East 1959-1968 arasında var olan 32 devleti nicel yöntemlere göre sınıflandırmış ve küçük devletler konusunda birtakım genellemelere varmaya çalışmıştır. East'e göre benzer yüzölçümü ve nüfus oranına sahip ülkeler sistem içerisinde aynı tavırları sergilemektedir.⁸ East'in ilk niceliksel çalışmasının yanında en geniş çalışma Tom Crowards'ın giriş kısmında bahsettiğimiz çalışmasıdır ve 190 devletin yüzölçümü, nüfusu ve GSMH'nı analiz edilerek yapılmıştır. Çalışma, 1990lı yılların konjonktürüne göre devletleri sınıflandırmıştır. Crowards analizin sonuç bölümünde küçük ve mikro devletlerin toplamını beraber vermiş, o dönemde bu 190 ülke arasından dünyada 79 ülkenin mikro ya da küçük devlet kategorisine girebileceğini belirtmiştir.⁹

Niteliksel ve algısal kriterler ise çok daha subjektif ve aktörden aktöre göre değişiklik gösterebilecek yaklaşımlardır. Örneğin pejoratif bir anlam yüklediği için güç kavramı artık çok fazla teorisyen tarafından bir kriter olarak

⁷ Özlem Tür, Nuri Salık, "Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt.14, Sayı.53, 2017, s.7.

⁸ Iver B.Neumann, Sieglinde Gstöhl, "Lilliputians...", *op.cit.*, s.10.

⁹ Tom Crowards, *op.cit.*, s.173.

sayılmamaktadır, ancak bu kavram yerini devletin başka bir aktöre bağımlılığı ya da devletin uluslararası sistemde oynadığı rol gibi kriterlere bırakmıştır. Diğer bir deyişle bağımlılık ya da devletin uluslararası sistemdeki etkisi niteliksel kriterlerden sayılabilir.¹⁰ Başka bir kriter de devletin kendi kendini nasıl tanımladığı ya da başka bir aktörün onu nasıl algıladığına yöneliktir. Auto-identification (kendi kendini tanımlama) mikro-küçük devlet teorileri açısından önemli bir kriterdir ve özellikle küçük devletler tarafından stratejik amaçlarla kullanılabilir.¹¹

Diğer yandan başka bir aktörün algısı dendiğinde de aklımıza ilk olarak bakış açısı gelir. Örneğin ABD'ye göre Portekiz küçük bir devlet sayılabilirken, Portekiz'e göre de Malta küçük bir devlet olabilir. Aktörlerin bakış açılarına göre algı kriteri de değişiklik gösterir. Bütün bunlara ek olarak, bu algı, alanlara göre de açıklanabilir. Söz gelimi İzlanda ekonomik açıdan orta-ölçekli bir devlet sayılabilecekken, savunma açısından ABD'ye olan bağımlılığı onu niteliksel kriterler açısından küçük bir devlet kategorisine koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, örneğin savunma alanında yeterli derecede kapasitesi olmayan bir devlet niteliksel kriterlere göre “küçük” bir devlet sayılabilecekken, ekonomik alanda güçlü olan bu devlet yine niteliksel kriterlere göre “büyük” bir devlet olarak kabul edilebilir.¹²

Anders Wivel, Laurent Goetschel gibi teorisyenler niteliksel kriterleri kullanırken, Robert Rothstein, Jeanne A.K.Hey, Robert Keohane gibi isimler algı ve auto-identification kriterlerini kullanan teorisyenlerdendir.¹³ Neticede bağımlılık, etki, algı gibi kriterler devlet sınıflandırmalarında sübjektif kriterler olarak görülmekte ve genellemelere varmayı zorlaştırmaktadır. Ancak günümüz konjonktüründe bir devleti sadece niceliksel kriterlere göre sınıflandırmak çok da mümkün gözükmemektedir. Zira niceliksel açıdan küçük sayılabilecek birçok devletin uluslararası sistemde etkin rolleri vardır. Avrupa coğrafyasındaki AB kurucu devletlerinden olan Lüksemburg gibi...¹⁴

Bu çerçevede bir devletin mikro olup olmadığını ölçmek ve değerlendirmek teorisyenlere göre daha çok nicel kriterlere dayandırıldığı için

¹⁰ Niteliksel kriterlerle ilgili detaylı bilgi için bkz: Özlem Tür, Nuri Salık, *op.cit.*, ss.8-10; Iver B.Neumann, Sieglinde Gstöhl, “Lilliputians...”, *op.cit.*, ss.5-8. Baldur Thorhallsson, Anders Wivel, *op.cit.*, ss.653-655.

¹¹ Bknz: *ibid.*

¹² Bknz: *ibid.*

¹³ Bknz: *ibid.*

¹⁴ Jeanne A.K.Hey, “Introducing Small State Foreign Policy”, in Jeanne A.K.Hey (ed), *Small States in World Politics*, London, Lynne Rienner Publishers, 2003, s.2.

daha kolay görülmektedir. Küçük devlet tanımı ise yukarıda bahsedilen kriterlerin çeşitliliği göz önüne alındığında daha karmaşık ve görecelidir. Küçük bir yüzölçümü ve az bir nüfusa sahip olmak mikro devlet tanımı için günümüzde yeterli görülmektedir. Avrupa için bu oran 500 km² altı yüzölçümüne sahip olmak ve 100.000 kişiden daha az bir nüfusa sahip olmak şeklinde belirlenmiştir.¹⁵ Avrupa coğrafyasında bu kriterlere uyan beş devlet vardır: Vatikan, Andorra, Monako, Liechtenstein ve San Marino. Genelde mikro devlet olarak düşünülen Malta ve Lüksemburg aslında nicel kriterlere göre küçük devlet kategorisinde yer almaktadır. Bunun sebebi Malta'nın yaklaşık 400.000 olan nüfus oranı ve Lüksemburg'un 2585 km² olan yüzölçümüdür. Bu çerçevede belirtmek gerekir ki, bu çalışmada belirlenen kriterler de nicel yöntem esasına dayandırılmıştır.

Avrupa coğrafyasının neredeyse $\frac{3}{4}$ 'ü, nicel ve niteliksel kriterlere bakıldığında küçük devletlerden oluşmaktadır. Çalışmada Avrupa'daki mikro devletlerle Türkiye ilişkilerinin incelenecek olmasının sebeplerinden biri de yukarıda bahsedildiği gibi küçük devlet tanımlaması ve sınıflandırması konusundaki görecelik ve çeşitliliktir. Bu çerçevede Türkiye'nin Avrupa coğrafyasındaki mikro devletlerle olan ilişkilerine yer verilmiş ve daha önce belirtildiği gibi sadece Vatikan konu dışı bırakılmıştır. Yüzölçümleri ve nüfusları dolayısıyla uluslararası sistemde çok fazla isimleri geçmeyen bu devletlere Türkiye'nin bakış açısını incelemek, aynı zamanda bu devletlerin ikili ilişkilerini nasıl kurduğunu görmek açısından da ilginç olacaktır. Türk dış politikasına geçmeden önce genel anlamda mikro devletlerin dış politika eğilimlerine de yer verilecektir.

B. Mikro Devletlerin Genel Dış Politika Eğilimleri

Andorra, San Marino, Monako ve Liechtenstein'in Türk dış politikasındaki yerlerini incelemeyen önce kısaca bu tip devletlerin dış politika eğilimlerine de değinmemiz yerinde olacaktır.

Mikro-devletler günümüzde çoğu zaman "modern korunmuş devletler"¹⁶ olarak kabul edilir. Bu tanıma ihtiyaç duyulması, bu devletlerin coğrafyalarının onları başka aktörlerle işbirliğine mecbur bırakması, hatta çoğu

¹⁵ Pierre-Alexis Blevin, *Les Micros-Etats Européens, Etude historique, juridique et fiscale*, Paris, PHarmattan, 2017, s.10.

¹⁶ Zbigniew Duminiński, *Micro-States as Modern Protected States: Towards a New Definition of Micro-Statehood*, The Center for Small States Studies, 2014, s.4.

zaman yakın komşusu ya da tarihsel bağlarının güçlü olduğu büyük ya da orta-ölçekli bir devlete birçok alanda bağımlı olması ile açıklanabilir. Nitekim, Monako, Liechtenstein ve San Marino'nun I.Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti'ne üyelik için başvurmaları ve red almaları, bu ülkelerin ulusal egemenlikleri ya da devlet olma kriterleri konusunda bir sorunları olmamakla beraber bu yakın komşulara “fazlasıyla bağımlı olma” gerekçesiyle açıklanmıştır. Kısaca sorun coğrafi olarak çok küçük olmakla değil, başka aktöre bağımlılık ile gerekçelendirilmiştir.¹⁷ Ancak bu bağımlılık zorunlu değil “gönüllü” ya da “arkadaşça bir yakınlık” olarak nitelendirilir.¹⁸ Neticede, bu devletlerin dış politika tercihlerini incelerken yakın komşularına ya da tarihsel bağları olan devletlerle olan ilişkilerini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Söz gelimi, Monako'nun Fransa, Andorra'nın Fransa ve İspanya, Liechtenstein'ın İsviçre ve Avusturya ve son olarak San Marino'nun İtalya'yla olan ilişkileri gözardı edilerek dış politikalarını incelemek çalışmayı eksik bırakacaktır. Örneğin hem mikro hem de “land-locked”¹⁹ devlet özelliğine sahip San Marino'nun dış politikası çoğu zaman “İtalyan dış politikasının aynası”²⁰ olarak yorumlanır. Bu çerçevede son kısımda Türk dış politikasında bu ülkelerin konumlarına değinirken bu ikili bağlar da dikkate alınmıştır.

Diğer yandan bu devletlerin dış politika tercihleri genelde ikilemler üzerine kurulmuştur. Dünyadaki bazı mikro ve küçük devletler diğer aktörlerle oldukça kısıtlı ilişkiler kurarken, bazıları daha aktif olmayı tercih etmektedir. Jeanne A.K.Hey çalışmasında bu ikilemleri şu şekilde sıralar;

- “Dünya meselelerine düşük bir katılım düzeyi sergilemek,
- Dış politika konularına dar bir kapsam ayırmak,
- Dış politika davranışlarını kendi coğrafi alanlarına sınırlamak,
- Diplomatik ve ekonomik ilişkileri dış politika aracı olarak kullanmayı askeri araçlara tercih etmek,
- Uluslararası hukuk, uluslararası normlar ve diğer ahlaki değerlere vurgu yapmak,

¹⁷ *ibid*, s.17.

¹⁸ *ibid*, s.19.

¹⁹ Türkçe karşılığı “denize kıyısı olmayan”. San Marino'nun land-locked olarak tanımlanması için bkz;

<https://www.bbc.com/news/world-europe-17842338> Erişim tarihi: 25.11.2018

²⁰ Wouter Veenendaal, “Size and Personalistic Politics: Characteristic of Political Competition in Four MicroStates”, *The Round Table*, 2013, Sayı 102, No.3, s.249; Wouter Veenendaal, “Democracy in Micro-States”, *Democratization*, Sayı.22, No.1, 2013, s.103.

- Uluslararası anlaşmalara önem vererek olabildiğince uluslararası örgütlere katılmak,
- Nötr pozisyonlar tercih etmek,
- Büyük güçlere güvenlik, kaynaklar ve ortaklıklar konusunda güvenmek,
- İşbirliğini hedefleyip, çatışmadan kaçınmak,
- Fiziki ve siyasal güvenliği sağlamak ve hayatta kalabilmek için oransız dış politika harcamaları yapmak.”²¹

Alanda çalışan yazarlar yukarıda bahsedilen ve sadece küçük devletler değil mikro devletlere de uyarlanabilecek bu ikilem ve çelişkileri genelde iç ve dış faktörlere bakarak açıklamaya çalışmaktadır. Özlem Tür ve Nuri Salık çalışmalarında bu faktörleri uluslararası ilişkiler kuramlarını da katarak ele almış, küçük ve mikro devletlerin dış politika tercihlerini bu çerçevede anlamlandırmaya çalışmışlardır.²² Çalışmamız Türk dış politikası ve dört ülke özelinde olduğu için faktörlerin genel olarak yorumlanmasına yer verilmeyecektir.

Macklin Scheldrup mikro devletlerin dış politikada aktif olabilmelerini iki özelliğe bağlar; iç politikadaki istikrar ve yukarıda bahsedilen dış politika tercihlerindeki çelişkiler.²³ Scheldrup’a göre coğrafi özelliklerinden ötürü “doğal bir zayıflığa sahip”²⁴ bu devletler için istikrarlı bir iç politika, soft power, özellikle diplomasi konusundaki başarı, liderlerin rolü ve dış politika tercihleri konusunda açık olmak bu ülkelere avantaj getirir. Diğer bir deyişle Scheldrup, yukarıda bahsedilen dış politika eğilimleri konusundaki çelişki ve ikilemlerin, mikro devletlerin iç politikalarındaki istikrar sayesinde avantaja dönüştürülebileceğinden bahsetmiştir.²⁵ Ancak bu durum genelde yakın komşusu ya da tarihsel bağlarının güçlü olduğu bir devletle hareket etmeyi tercih eden mikro devletler için yine bir çelişki unsuru olmaktadır.

²¹ orijinali için bkz; Jeanne A.K.Hey, *op.cit.*, s.5.

²² Özlem Tür, Nuri Salık, *op.cit.*, ss.12-15.

²³ Macklin Scheldrup, “Lilliputian Choice: Explaining Small State Foreign Policy Variation”, *Undergraduate Honors Theses 191*, s.3.
https://scholar.colorado.edu/honr_theses/191 Erişim tarihi: 25.11.2018.

²⁴ *ibid.*, s.8.

²⁵ *ibid.*

II. Avrupa Coğrafyasındaki Mikro-Devlet Örnekleri ve Türk Dış Politikasında Andorra, Monako, Liechtenstein ve San Marino

Mikro devletlerin Türk dış politikasında yeri nedir ya da daha da açık bir ifadeyle bir yeri var mıdır sorusu belki oldukça yeni bir soru sayılabilir. Bunun başlıca nedeni mikro ve küçük devlet terminolojisinin uluslararası ilişkiler literatürüne yakın zamanda girmesidir. Türkiye'nin diplomatik öncelikleri ve hedefleri arasında söz konusu devletler bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak Türk dış politikasında küçük devletler ya da mikro devletlerle ilişkiler şeklinde bir tasnif ya da strateji de söz konusu değildir.

Türkiye'nin Avrupa'da bulunan mikro devletlerle ilişkilerinde her birinin kendine özgü özellikleri ve söz konusu devletlerin "gönüllü bir yakınlık" kurduğu sınırdaş devletlerle olan ilişkileri ön plana çıkmaktadır. Öncelikle vurgulanması gereken husus, Türkiye'nin hiçbir mikro devletle sınırdaş, yakın ya da ilişkili olmadığıdır. Jeopolitik perspektiften bakıldığında Türkiye'nin bugünün dengelerinde böyle bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Türkiye'nin bu devletlere ilişkilerini tarihi, diplomatik, ekonomik, kültürel ve sportif ilişkiler açısından incelemek mümkündür.

Bu doğrultuda "Türkiye'nin dış politikasında bu mikro devletler nasıl bir yer tutmaktadır? İlişkiler ne zaman resmen başlamıştır? İlişkiler hangi devletler üzerinden sağlanmaktadır? İlişkilerde hangi konular ve olaylar ön plana çıkmaktadır?" soruları çerçevesinde dört mikro devletle ilişkiler değerlendirilecektir.

A. San Marino

2017 verilerine göre San Marino 61.2 km² toprak ve yaklaşık 33.000 kişilik nüfusa sahiptir, GSMH 1.66 milyar\$ olarak verilmiştir.²⁶ Mikro devlet teorisine nicel çerçeveden bakıldığında San Marino nüfus, yüzölçümü ve GSMH'si açısından teorik çerçeveye uygun olarak yorumlanmaktadır ve mikro devlet olup olmadığı konusunda herhangi bir tartışma söz konusu değildir.

Denize kıyısı olmayan ve İtalya toprakları arasında adeta sıkışmış bir ülke olan San Marino'nun ilginç bir tarihsel geçmişi vardır. Ülke M.S.300 yılında

²⁶http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=SMR Erişim tarihi: 25.11.2018

bağımsızlığını ilan etmiş tarihin en eski cumhuriyetidir. 1463 yılında Fiorentino, Montegiardino ve Serravalle'nin eklenmesiyle bugünkü topraklarına sahip olan ülke, 13.yüzyılda uluslararası anlamda ilk defa tanınmıştır. 1600 yılında yazılı olmayan ilk anayasasını yapan bu küçük devlet (halen yazılı bir anayasa mevcut değildir), Papa tarafından da 1631 yılında tanınmış ve kuruluşundan itibaren gerek İtalya gerek Avrupa'daki diğer ülkelerle ilişkileri hep barışçıl şekilde gelişmiştir.²⁷ 1815 Viyana Kongresi'ne devlet olarak davet edilen San Marino, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında işgal edilmemiştir. Ülkenin siyasi sistemi sui generis bir yapıya sahip ülkenin, 1906'dan beri altı ayda bir devlet başkanı koltuğu değişmektedir ve ayrıca ülkenin *iki devlet başkanı*²⁸ bulunmaktadır. 1947'de BM'ye başvuran ülke 1992'de üye olmuş, Avrupa Konseyi'ne de 1988'de girmiştir.²⁹ 2012'den beri Euro kullanan ancak Schengen ülkesi olmayan devlet, 2013'te AB üyeliği konusunda referanduma gitmiş, ancak gereken %32 olumlu oy kotası aşılamayarak %20.1'de kalmıştır.³⁰

San Marino'nun kuruluşundan günümüze hiç işgale uğramaması ya da başka bir devlete bağlanmaması farklı şekillerde yorumlanır. Gerçek bir “res publica ve güçlü bir kale” olarak nitelendirilen siyasi sistemindeki başarı, kimi tarihçilere ve teorisyenlere göre bu durumun en önemli nedenidir³¹ Ülkenin dış politika öncelikleri üç prensibe dayanmaktadır; tarafsız (nötr) politikalar, uluslararası alanda konumunun güçlendirilmesi için yürütülen çalışmalar ve son olarak kapasitesi dahilinde uluslararası sorunlar konusunda çözüm üretilmesine katkıda bulunmak.³²

Diplomasi konusunda güçlü olan bu ülkenin Türkiye ile ilişkileri de Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Bu devletle ilk ikili ilişki Trablusgarp Savaşı sırasında gerçekleşmiştir.³³ San Marino Osmanlı ile savaşması için 14 gönüllü askerini İtalyan ordusuna göndermiştir. I. Dünya Savaşı sırasında da 60 gönüllü asker İttifak Devletleri'ne karşı çarpışmıştır. Bu savaşta 14 asker esir düşmüş, bu

²⁷ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, ss.120-126.

²⁸ Devlet başkanlarına “Captains Regent ya da Capitani Reggenti” denir.

Jorri C.Duursma, *Fragmentation and the IR of Micro-States*, UK, Cambridge University Press, 1996, s.211.

²⁹ *ibid.*, ss.127-132.

³⁰ <http://www.esteri.sm/on-line/en/home/san-marino-and-the-european-union/articolo1001897.html>

Erişim tarihi: 25.11.2018

³¹ P.Christiaan Klieger, *The MicroStates of Europe*, UK, Lexington Books, 2013, s.124.

³² Jorri C.Duursma, *op.cit.*, s.222.

³³ Detaylı bilgi için bkz: İsrail Kurtcephe, *Türk - İtalyan İlişkileri (1911 - 1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

esirlerin bir kısmının da İstanbul'da olduğu bilgisi alınmıştır. 1916'da San Marino, arabuluculuk yapması için ABD'ye başvurmuş, ABD'nin girişimleriyle askerler geri dönmüş ve bunların dördünün de İstanbul'da olduğu anlaşılmıştır. I. Dünya Savaşı bittikten sonra San Marino hiçbir devletle barış antlaşması imzalamamıştır.³⁴

İki savaş arası dönem şeklinde tanımlanan yıllarda ilk kez Türkiye Cumhuriyeti ile San Marino arasında küçük çapta bir gerginlik ya da kriz yaşanmıştır. 1935'de San Marino'da ziraat öğrenimi almak isteyen bir Türk öğrenciye iki devletin hala savaş halinde olduğu gerekçesiyle izin verilmemiştir. Uluslararası ilişkilerin hararetili ve gergin gündeminde bu olay çok dikkat çekmemiş ve üzerinde bir tartışma olmamıştır.³⁵

Savaştan çok sonra 1934'de San Marino, Almanya ile barış antlaşması imzalamıştır. Bu ilk adımın ardından 1937'de Macaristan ve Bulgaristan ile de antlaşmalar yapmıştır. Son olarak 1986'da Avusturya ile 76 yıl gecikmeli olarak bir antlaşma imzalamışlardır. Geriye savaştan barış antlaşması imzalanmamış tek ülke Türkiye kalmıştır. San Marino Devlet Arşivi Müdürü Christoforo Buscanini: “*İddia ederim ki iki ülkenin hala savaş halinde olduğunu ne Türkiye bilir ne de San Marino*”³⁶ demiştir.

San Marino'nun 53 ülkede, 97 ülkenin de San Marino'ya akredite diplomatik ve konsolosluk temsilcilikleri bulunmaktadır. Türkiye bu iki grupta da olan ülkeler arasındadır. Roma'daki Türk Büyükelçiliği ilişkilerin yürütülmesini üstlenmektedir.³⁷

Türkiye ile San Marino arasındaki ekonomik ilişkilere bakılacak olursa, T.C. Ticaret Bakanlığı'nın 2017 verilerine göre iki devlet arasında 1,497 milyon Dolarlık bir ticaret gerçekleşmiştir. San Marino'nun 1,339 milyon Dolarlık ihracatına karşılık, Türkiye'nin ulaştığı seviye 158.000 Dolarda kalmaktadır. 2005

³⁴ “San Marino ile barışalım artık”, *Hürriyet*, 11 Ekim 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/san-marino-ile-barisalizim-artik-38020186> Erişim tarihi: 25.10.2018

³⁵ “San Marino Still At War With Turkey”, <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/55722320> Erişim tarihi: 25.10.2018

³⁶ “San Marino ile barışalım artık”, *Hürriyet*, 11 Ekim 1997, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/san-marino-ile-barisalizim-artik-38020186> Erişim tarihi: 25.10.2018

³⁷ Bu devletler ve detaylar için bkz: <http://www.esteri.sm/on-line/en/home/diplomatic-and-consular-corps.html>, <http://www.esteri.sm/on-line/en/home/foreign-diplomatic-and-consular-corps-accredited-to-san-marino/consular-representations-accredited-to-san-marino.html> Erişim tarihi: 25.11.2018

rakamlarına bakıldığında, Türkiye'nin ihracatı 1,409 milyonken, San Marino'dan ithalatı 535 bin Dolar'dır. Ticaret hacminin en yüksek seviyeye ulaştığı yıl 2014'dür. O yıl, ticaret hacmi 3,124 milyon Dolar seviyesine çıkmıştır. Türkiye'nin ihracatı son 12 yılın en düşük seviyesine gerileyerek sadece 41 bin Dolar'da kalmıştır.³⁸

Türkiye-San Marino ilişkilerinde en önemli konulardan biri de spor ve özellikle futboldur. Türkiye ile San Marino futbol millî takımları ilk defa 1992'de karşı karşıya gelmişlerdir. Bu maç, San Marino için çok önemli ve tarihidir çünkü ilk golünü Türk millî takımına karşı atmıştır. Rövanş karşılaşmasında Türkiye ile berabere kalarak uluslararası maçlardaki ilk puanını almıştır.³⁹ Daha sonra 1996'da yeniden karşılaşmışlardır. Bu maç da Türkiye için önemli ve tarihidir çünkü en gollü zaferlerinden biriyle sonuçlanmıştır.⁴⁰

San Marino ile ikili ilişkilerimiz sorunsuz ilerlemekle beraber geliştirilebilir gözükmektedir. Türkiye, özellikle dış politika öncelikleri konusunda San Marino'nun daha açık bir politika yürütmesini ve İtalya'dan daha bağımsız hareket etmesini arzulamaktadır.⁴¹

B. Monako Prensiği

Monako adının kökenleri hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Bunlardan biri, M.Ö 6. yüzyılda yaşamış olan Liguryalılara dayanan Monoikos kabilesinin adıdır. Diğer bir rivayetse Yunan mitolojisine uzanmakta ve "Heracles Monoikos"tan kelimeyi türetmektedir. Günümüzde de ana limana Herkül Limanı denmesi bu bağlantıyı kuvvetlendirmeye yöneliktir.⁴²

³⁸ San Marino Cumhuriyeti Ülke Profili, T.C Ticaret Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2018, https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/San%20Marino?_afLoop=690542778731299&_afWindowMode=0&_afWindowId=n_ull&_adf.ctrl-state=y005r23eq_6#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D690542778731299%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dy005r23eq_10

Erişim tarihi: 27.10.2018

³⁹<http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/%C3%89quipe%20de%20Saint-Marin%20de%20football/fr-fr/> Erişim tarihi: 01.11.2018

⁴⁰ <http://www.milliyet.com.tr/milli-takim-5-kitada--82-takimla--499-mac-yapti---1626333-skorerhaber/>

Erişim tarihi: 01.11.2018

⁴¹ <http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-san-marino.en.mfa>

Erişim tarihi 25.11.2018

⁴² <https://www.monte-carlo.mc/fr/generalites/histoire-de-monaco/> Erişim tarihi: 25.11.2018

Monako, Avrupa'da bulunan mikro devletler arasındaki üç prenslikten biridir. 2017 Dünya Bankası verilerine göre yaklaşık 39000 nüfusu ve 1.92 km²'lik yüzölçümü vardır. Bu özelliği ile Vatikan'dan sonra Avrupa'daki en küçük ülkedir. 6,075 milyar Dolar olarak verilen GSMH'sı ile dünyanın en zengin ülkelerinden biridir.⁴³ Coğrafi özellikleri sebebiyle geçmişten günümüze "tüm fırtınalara karşı bir barınak"⁴⁴ olarak görülür. Ancak bu tabir, bir mikro devlet olarak hayatta kalma başarısını da simgeler niteliktedir

Monako tarihi incelendiğinde, 1215'de Monako Kalesinin yapılmasının en önemli dönüm noktalarından birini teşkil ettiği görülür. Monako'yu yöneten hanedan ailesi Grimaldiler, 1297'de iktidarı ele geçirmişlerdir. Monako, 1793-1814 arasında Fransa'nın bir parçası gibi olmuştur. 1815 Viyana Kongresi'nde Sardinya Krallığı'nın korumasına bırakılmıştır. 1861 ve 1918'de Fransa ile yapılan antlaşmalar ülkenin statüsü ve Fransa ile ilişkileri açısından önemlidir.⁴⁵ 1861 resmi bağımsızlık tarihi olarak kabul edilir. 1911'de Monako günümüz siyasal sistemine kavuşmuş ve ilk anayasası yapılmıştır. 1918 tarihinde Fransa ile yapılan Dostluk Antlaşması çerçevesinde Monako'nun Fransa onaylamadan herhangi bir dış politika kararı alamayacağı belirtilmiştir. Ancak bu antlaşma bağlayıcı ya da resmi değildir. Diğer bir deyişle Fransa ve Monako arasında gönüllü bir işbirliği antlaşması olarak kabul edilebilir. 1930 yılında da bu antlaşma güçlendirilmiştir. 1962 yılında parlamenter monarşi sistemine geçen ülkede yapılan yeni anayasanın 1.maddesi Fransa ile ilişkiler açısından tartışmaya açık kabul edilir.⁴⁶ Bu maddeye göre "Monako, uluslararası hukukun genel prensiplerine ve Fransa ile olan özel anlaşmalar çerçevesinde bağımsız ve egemen bir devlet kabul edilir. Ülke toprakları devredilemez."⁴⁷

Anayasanın son revizyonu 2002 yılında yapılmış, 1.madde aynı şekilde bırakılmıştır. Yapılan revizyonlar ve 1.maddede yer alan "ülke toprakları devredilemez" ibaresi, Monako'nun bağımsızlığı ve egemenliği konularında Fransa açısından bir tartışma olmadığını, Fransa'nın Monako'nun toprak

⁴³ <https://data.worldbank.org/country/Monaco>

Erişim tarihi: 25.11.2018

⁴⁴ P.Christiaan Klieger, *op.cit.*, s.157.

⁴⁵ <http://www.monacomania.com/histoire-de-monaco.php> Erişim tarihi: 08.11.2018

⁴⁶ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, ss.53-67.

⁴⁷ orijinali;

"Art.1.- *The Principality of Monaco is a sovereign and independent State within the framework of the general principles of international law and the particular conventions with France. The territory of the Principality is unalienable.*"

<http://www.monaco-consulate.com/wp-content/uploads/2009/06/Constitution.pdf> Erişim tarihi: 08.11.2018

bütünlüğüne saygılı olduğunu göstermektedir. Fransa, Monako'nun iç ve dış politikalarına müdahale etmemektedir.⁴⁸ Bu mikro devlet, 1993 yılında BM, 2004 yılında Avrupa Konseyi üyesi olmuştur. Schengen üyesi olmayan ülke, 2012 yılından beri Euro kullanmaktadır.⁴⁹

Türkiye ile Monako arasındaki konsolosluk ilişkileri 1954 yılında başlamıştır. Diplomatik ilişkiler, çok yakın bir tarihte, 16 Eylül 2008'de tesis edilmiştir. Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği, Monako'ya akredite olup konsolosluk işleri karşılıklı atanmış Fahri Konsoloslar ve Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğu aracılığıyla yürütülmektedir.⁵⁰

Karşılıklı ziyaretler de farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Türkiye tarafından en önemli ziyaret Recep Tayyip Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan, 2006'da 10. Avrupa Kredi Konferansı'na onur konuğu olarak Başbakanlık danışmanlarından ve bakanlardan oluşan bir heyetle Monako'ya gitmiştir.⁵¹

Diğer yandan, Monako Prensi II. Albert 2007 ve 2009'da iki uluslararası toplantı için Türkiye'ye gelmiştir.⁵² Monako Prensi II. Albert'in Kasım 2012'de Türkiye'ye gelişi ikili ilişkilerdeki son ziyarettir. Ekonomi ağırlıklı bu ziyarette ilişkilerin artırılması ve ticaretin yoğunlaşması için önemli görüşmeler yapılmıştır.⁵³

Türkiye-Monako ilişkilerinde diğer mikro ülkelerle ilişkilerden farklı bir husus vardır: "KKTC için Monako modeli". 2017'de gündeme getirilen model, KKTC'nin diğer devletlerce tanınmaması ve sorunun çözülememesi halinde Fransa ve Monako ilişkisine benzeyen bir yapının kurulmasının tartışılmaya açılmasıdır.⁵⁴

⁴⁸ Jorri C. Duursma, *op.cit.*, s.315.

⁴⁹ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, ss.66-67.

⁵⁰ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-monako-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim tarihi: 08.11.2018

⁵¹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/erdogan-dan-tunus-asilli-isadamina-yatirim-ziyareti-4015712>

Erişim tarihi: 08.11.2018

⁵² Türkiye-Monako İlişkileri, www.mfa.gov.tr Erişim tarihi: 05.11.2018

⁵³ "Monaco a l'assaut du marche turc", *Monaco Hebdo*, 23 novembre 2012, <http://www.monacohebdo.mc/10147-monaco-a-lassaut-du-marche-turc> Erişim tarihi: 05.11.2018

⁵⁴ <https://www.gundemkibris.com/kibris/akdag-ikinci-secenek-fransa-monaco-modeli-gibi-h226050.html>

Erişim tarihi: 05.11.2018

2018 itibarıyla Monako Prenslüğünün resmi web sayfasına bakıldığında Türkiye ile ilgili 41 başlık olduğu görülmektedir.⁵⁵ Monako'nun 2017 dış ticaret tablosu incelendiğinde Türkiye'nin ilk 20 ülke arasında yer almadığı görülmektedir. Her ne kadar bu tabloda büyük bir oranı AB üyesi ülkeler teşkil etse de, üye olmayanların da bulunduğu aşikardır.⁵⁶

Türkiye ve Monako ilişkilerinde önemli bir adım da 2015'de Monako'da 8.'si gerçekleşen "Uluslararası Monako Akdeniz Buluşmaları"dır. Bu buluşmanın teması ise, "Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye ve Avrupa"dır.⁵⁷

Türkiye-Monako ilişkilerde sportif faaliyetler de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle futbol ve basketbol müsabakaları ön plana çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Türkiye'den farklı futbol kulüpleri Monako kulüpleriyle karşılaşma yapmışlardır. Ekim 2017'de Avrupa Şampiyonlar Liginde Beşiktaş Monako ile karşı karşıya gelmiştir.⁵⁸ Aralık 2017'de de Pınar Karşıyaka ile Monako maçı gerçekleşmiştir.⁵⁹

Monako'nun 2017 ekonomik verilerine göre 1.463 milyon Dolarlık ithalatına karşılık 866 milyon Dolarlık bir ihracat gerçekleştirebilmiştir. İhracatında da ithalatında da Avrupa devletleri açık ara ilk sırada yer almaktadır.⁶⁰ Türkiye-Monako ekonomik ilişkileriyle ilgili, T.C Ekonomi Bakanlığı'nın Monako ile ilgili son raporunda, TUIK ve yurt dışı kaynaklarda "ikili ticarete ilişkin veri bulunmamaktadır" şeklinde bir ifade yer almaktadır.⁶¹

C. Liechtenstein Prensiği

Liechtenstein, İsviçre ile Avusturya arasında yer alan 160.5 km² ve yaklaşık 40.000 nüfusa sahip bir mikro devlettir. Ülke GSMH'sı 2017 verilerine göre 6.29 milyar Dolar'dır.⁶² Aynı hanedan ailesi tarafından yüzyıllardır

⁵⁵ [https://www.gouv.mc/monaco/search/\(SearchText\)/Turquie](https://www.gouv.mc/monaco/search/(SearchText)/Turquie) Erişim tarihi: 05.11.2018

⁵⁶ <https://www.gouv.mc/Action-Gouvernementale/L-Economie/Analyses-et-Statistiques/Publications/Observatoire-du-Commerce-exterieur> Erişim tarihi: 05.11.2018

⁵⁷ <https://journaldemonaco.gouv.mc/Journaux/2015/Journal-8214/La-Semaine-en-Principaute> Erişim tarihi: 05.11.2018

⁵⁸ <https://www.lequipe.fr/Football/match/422953> Erişim tarihi: 05.11.2018

⁵⁹ <http://www.championsleague.basketball/tr/17-18/game/0612/AS-Monaco-Pinar-Karsiyaka> Erişim tarihi: 05.11.2018

⁶⁰ <https://en.gouv.mc/Policy-Practice/The-Economy/Analysis-and-Statistics/Publications/monaco-en-chiffres-2018> Erişim tarihi: 05.11.2018

⁶¹ <https://ticaret.gov.tr/data/5b885d7eaf23be7c5c10c752/Monako.pdf> Erişim tarihi: 07.11.2018

⁶² http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=LIE

yönetilen anayasal bir monarşidir ve ülkenin adı da Avusturya'da şatoları bulunan ailenin isminden (Liechtenstein) gelmektedir. Uzun yıllar Avusturya ile yakın bağları olan ülke 1867 yılında bağımsız olmuş ancak Avusturya-Macaristan ile yakın komşuluk antlaşmaları yapmıştır. Bu sebeple iç siyasal sistemi hariç uluslararası arenada Avusturya-Macaristan koruması altına girmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası Avusturya-Macaristan'ın dağılması sonucu ülkenin sınırları 1919 yılında yapılan Saint-Germain Antlaşması 27.maddesine göre yeniden tanınmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan etmiştir.⁶³ Liechtenstein'in bu dönemden kalma dış politikasında tek bir ciddi sorun yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası sahip olduğu bazı mülklerin ve toprakların elinden alınması yüzünden Çek Cumhuriyeti ile belli bir gerginlik yaşamış, araları kötü olan iki devlet ancak 2009'da ilişkilerini normalleştirebilmişlerdir.⁶⁴ Ülkenin 1921'de yürürlüğe giren anayasasına göre yasama gücü, dört yıl için genel seçimle belirlenen 25 temsilciden oluşan "Diet"(Landtag) tarafından gerçekleştirilmektedir. 1919'dan günümüze İsviçre, Liechtenstein'in yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerine ev sahipliği yapmaktadır ve İsviçre Frangı ulusal para olarak tedavülde bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle ülke, I. Dünya Savaşı sonrası diğer bir sınır komşusu olan İsviçre ile yakınlaşmıştır.⁶⁵ Schengen üyesi olan devlet, 1978 yılında Avrupa Konseyi, 1990 yılında BM üyesi olmuştur.⁶⁶

Liechtenstein, dış politikasında üç devlete özel vurgu yapmaktadır. Komşu olduğu iki devlet Avusturya, İsviçre ve bunun dışında Almanya. Uluslararası platformlarda da varlığını göstermek isteyen devletin bu çerçevede dış ekonomik ilişkileri anahtar konumda değerlendirilmektedir.⁶⁷ Ülke coğrafi açıdan sınırlı topraklara sahip olması ve az bir demografisi olmasına rağmen 1970'lerden beri dünyanın en zengin devletlerinden biridir.⁶⁸ Bu mikro devletin ekonomik gücü ve uluslararası sistemdeki varlığı kimi araştırmacılara göre biraz

Erişim tarihi: 25.11.2018

⁶³ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, ss.69-81.

⁶⁴ Jaroslav Blaha, "Liechtenstein. Une longue marche vers la reconnaissance", <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/pages-europe/d000490-liechtenstein-une-longue-marche-vers-la-reconnaissance-par-jaroslav-blaha> Erişim Tarihi: 23.11.2018

⁶⁵ <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/liechtenstein.htm> Erişim Tarihi: 23.11.2018

⁶⁶ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, s.85.

⁶⁷ Priorities of Liechtenstein Foreign Policy, https://www.liechtenstein.li/fileadmin/Dateiliste/liechtenstein-li/Dokumente/01_Land_und_Leute/Priorities_of_Liechtenstein_Foreign_Policy.pdf Erişim Tarihi: 23.11.2018

⁶⁸ J.C.Sharman, "Sovereignty at the Extremes, Micro-States in World Politics", *Political Studies*, Sayı.65, No.3, 2017, s.563. 559-575

şansa, biraz da yöneticilerinin zekalarına ve bağımsızlık konusundaki kararlılıklarına dayandırılmaktadır.⁶⁹

Türkiye ile ilişkiler ise Osmanlı Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Bu döneme bakıldığında, ilk defa XVI. yüzyılda Liechtenstein adına rastlanmaktadır. Osmanlı üzerine çalışan ünlü tarihçi Hammer'e göre, Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun İstanbul'a gönderdiği heyetin başında Liechtenstein ve Nikolsburg (Çek Cumhuriyetinin güneyi) Senyörü bulunmaktadır.⁷⁰ Bu heyette aynı zamanda Bizans ve Osmanlı hakkında önemli çalışmalar yapmış Johannes Löwenklau (1533-1592) da yer almıştır.⁷¹

Türkiye ile Liechtenstein arasındaki ilişkilerin başlatılması da Soğuk Savaş sonrası dönemde gerçekleşmiştir. İlişkiler, 1992'de Bern Büyükelçiliğinin akredite edilmesiyle başlamıştır. Liechtenstein'ın 97 devlet ve AB ile diplomatik ilişkisi bulunmaktadır.⁷² Türkiye ile ilişkilerde Bern'deki Türk Büyükelçiliğinin yanında Zürih'teki Türk Konsolosluğu da etkin durumdadır.⁷³

Türkiye ile Liechtenstein ilişkilerinde bir evlilik, ilişkilere son derece farklı bir boyut katmıştır. 2012'de Liechtenstein Prensi II. Adam'ın yeğeni Prens Rudolf, bir Türk kızı Tilsim Tanberk ile İstanbul'da evlenmiştir. Bu düğün için Avrupa'nın dört tarafından kraliyet ailesi mensupları İstanbul'a gelmişlerdir.⁷⁴

Son verilere göre, Türkiye ile Liechtenstein arasındaki ticaret hacmi yılda 8 milyon Dolara ulaşmıştır. İki ülke arasındaki karşılıklı yatırımlar 2002-2017 yılları arasında Liechtenstein'dan Türkiye'ye toplam 85 milyon Dolar, Türkiye'den Liechtenstein'a toplam 87 milyon Dolar olarak belirtilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ P.Christiaan Klieger, *op.cit.*, s.53.

⁷⁰ Joseph von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman, Depuis son Origine Jusqu'à Nos Jours*, ss. 245-246.,

https://books.google.com.tr/books?id=MZ1TAAAAcAAJ&pg=PA245&lpg=PA245&dq=liechtenstein+et+empire+ottoman&source=bl&ots=cXtG8ssE24&sig=2qiV_nrpUvPh6D87_51EFPVXIyg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjH4oWp_fPdAhUIg5AKHfmmAvkQ6AEwC3oECAEQAQ#v=onepage&q=liechtenstein%20et%20empire%20ottoman&f=false Erişim tarihi: 23.10.2018

⁷¹ http://data.bnf.fr/12072821/johannes_lowenklau/ Erişim tarihi: 23.10.2018

⁷² <http://www.regierung.li/media/attachments/Liste-Dipl-Corps--englisch--Internet-Version.pdf?t=636740968749140001> Erişim tarihi: 23.10.2018

⁷³ <http://www.regierung.li/media/attachments/Liste-Kons-Corps--englisch--Internetversion.pdf?t=636740968749140001> Erişim tarihi: 23.10.2018

⁷⁴ <http://www.milliyet.com.tr/ciragan-da-gizli-kraliyet-dugunu-dunya/haberdetay/29.04.2012/1534022/default.htm> Erişim tarihi: 23.10.2018

⁷⁵ <http://www.mfa.gov.tr/commercial-and-economic-relations-between-turkey-and-liechtenstein.en.mfa> Erişim tarihi: 27.11.2018

Liechtenstein, dünyadaki birçok monarşiden farklı olarak bir aile şirketi özelliğine de sahiptir. Foundation Prince Liechtenstein şemsiyesi altında aile pek çok sektörde faaliyet göstermektedir. Vakıf, dünyanın en büyük özel bankacılık gruplarından LGT'nin tek sahibi olma özelliğine sahiptir. Türkiye'yi sıklıkla ziyaret eden Prens Rudolf, Türkiye'deki iş yaşamıyla ilgili olarak ortamdan ve yapılanlardan çok etkilendiğini dile getirmektedir.⁷⁶

D. Andorra Prenslığı

Andorra Prenslığı, 467.76 km²'lik yüzölçümüne ve yaklaşık 77.000 kişilik bir nüfusa sahiptir. Ülkenin GSMH'sı 2017 verilerine göre 3.01 milyar Dolar'dır.⁷⁷ Katalanlar, ülke içindeki en kalabalık grup olmakla beraber oranları %50'nin altında kalmaktadır. Nüfus bakımından daha sonra sırasıyla İspanyol, Fransız ve Portekiz kökenliler gelmektedir. Resmi dil Katalancadır.⁷⁸

Andorra, iki prensin birlikte yönetimi altında varlığını sürdürmektedir. Geleneksel olarak Fransa Cumhurbaşkanı ve İspanya Urgell Piskoposları bu konumda bulunmaktadır. Andorra, kuruluş aşamasından beri Avrupa'daki diğer mikro devletlerden farklı bir yönetim yapısına sahip olmuştur.⁷⁹ Geçmişten günümüze manevi değerler anlamında İspanya'yla, siyasal anlamda ise Fransa ile yakın bağları olmuştur. Bu yakınlık, Fransa'nın geçmişte bu toprakları kendi bünyesine katmayı unutmaması gibi ilginç bir yorumla dahi açıklanabilmektedir.⁸⁰ 1278 ve 1288 yıllarında İspanya (Urgell) ve Fransa (Comté de Foix) ile, paréage adı verilen ikili anlaşmalar yapılmıştır. Bu çerçevede, 1278 Andorra'nın resmi bağımsızlık tarihi olarak kabul edilir. XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Fransız kralları Andorra konusunda Urgell ile uyumlu, korumacı politikalar yürütmüştür. II. Dünya Savaşı sırasında tarafsız olan ülke, 1957 ve 1971 yıllarında UNESCO'daki temsili konusunda Fransa ile iki büyük kriz yaşamıştır. Fransa Andorra'yı egemen bir devlet olarak kabul etmemiş ve UNESCO

⁷⁶ <http://www.tr-ch.org/tr/wp-content/uploads/2015/07/Prince-Rudolf-von-Liechtenstein.pdf>
Erişim tarihi: 23.10.2018

⁷⁷ http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=AND
Erişim tarihi: 25.11.2018

⁷⁸ <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/andorre.htm> Erişim tarihi: 25.11.2018

⁷⁹ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: André-Louis Sanguin, "L'Andorre, micro-État pyrénéen: quelques aspects de géographie politique." https://www.persee.fr/doc/rpso_0035-3221_1978_num_49_4_3568

Erişim tarihi: 25.11.2018

⁸⁰ P.Christiaan Klieger, *op.cit.*, s.33.

toplantılarına devlet olarak katılmasını onaylamamıştır. Ancak 1976 yılında Andorra anayasasında yapılan reformlar, o yıldan beri bu ülkenin Fransa tarafından da de jure ve de facto olarak tanınması konusunda açık kapı bırakmaz niteliktedir.⁸¹

1993'de yeni anayasanın kabulüyle başka bir döneme girilmiştir. Ayrıca aynı yıl Fransa ve İspanya ile Andorra'nın egemenliğine ya da toprak bütünlüğüne yönelik bir saldırı olmamasını garanti altına almak adına üçlü bir iyi komşuluk antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Fransa ve İspanya'nın üçüncü ülkelerde Andorra'yı temsil yetkisi de kabul edilmiştir. Bununla birlikte ne Fransa ne de İspanya, Andorra'nın tek başına en yüksek temsilcisi olmayacak, prenslik politik açıdan egemen olacaktır. Fransa ve İspanya, ordusu bulunmayan Andorra'nın savunulmasını sağlayacaklardır.⁸² Bu üçlü antlaşma Andorra'nın bağımsız ve egemen bir devlet olması konusunda soru işareti bırakmazken, Fransa ve İspanya ile de denge esasına dayalı diplomatik ilişkileri düzenlemektedir.⁸³

Andorra, yeni anayasası sonrasında kendi Dışişleri Bakanlığı'nın ifadesiyle “uluslararası sahneye 1993'de girmiştir.”⁸⁴ 1994 yılında Avrupa Konseyi, 1998'de BM üyesi olarak kabul edilmiştir. Schengen üyesi olan ülke, 2002 yılında Euro kullanılmasını kabul etmiştir.⁸⁵ Andorra Prenslığı bugüne kadar 129 devletle diplomatik ilişki kurmuştur. 22 uluslararası örgüte üye olan Andorra, 1993'ten itibaren 150'den fazla çok taraflı anlaşmayı imzalamıştır. Resmi dili Katalanca olmakla birlikte, Andorra, 2004'den beri OIF'e de (Uluslararası Frankofoni Örgütü) üyedir.⁸⁶

Türkiye Andorra ekonomik ilişkilerine bakılacak olursa, T.C Ticaret Bakanlığı verilerine göre son olarak 2015 yılı sayılarına ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu yılda iki devlet arasında dış ticaret hacmi 1,372.622 milyon Dolar seviyesindedir. Andorra'nın ihracatı 1,296.255 milyon Dolarken Türkiye 76,367 milyon Dolarla kalmıştır. İki devlet arasında en yüksek ticaret hacmine ise 2011'de 1.731.174 Dolarla ulaşılmıştır.⁸⁷

⁸¹ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, ss.86-99.

⁸² <http://www.coprince-fr.ad/ca/constitution-principaute-andorre> Erişim tarihi: 13.11.2018

⁸³ Nuria Segué Daina, “Les Relations Transfrontalières entre la Principauté d'Andorre et la France”, *Revue Belge de Géographie*, sayı.2, 2015, s.4.

⁸⁴ <https://www.exteriors.ad/fr/affaires-multilaterales-et-cooperation> Erişim tarihi: 13.11.2018

⁸⁵ Pierre-Alexis Blevin, *op.cit.*, s.104.

⁸⁶ <https://www.francophonie.org/Andorre.html> Erişim tarihi: 13.11.2018

⁸⁷ <https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Andorra;jsessionid=Mjtp->

Türkiye ile Andorra arasında da diğer mikro devletler gibi sportif faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Dünya Kupası elemelerinde 2013'de Türkiye-Andorra millî takımları karşı karşıya gelmiştir.⁸⁸ Aynı şekilde 2017'de Mora Banc Andorra – Darüşşafaka basketbol karşılaşmaları olmuştur.⁸⁹ Son olarak 2 Ekim 2018'de ULEB Avrupa Kupası çerçevesinde Andorra basket takımı Galatasaray ile karşı karşıya gelmiştir.⁹⁰

Sonuç

Tarihsel açıdan incelendiğinde dünyada çeşitli kriterlere göre tanımlanmış farklı isimler ve dengelerde bulunan küçük ve mikro devletler olduğu bilinmektedir. Uluslararası ilişkiler çalışmalarında oldukça yeni bir yer tutan mikro devletler, farklı özellikleriyle uluslararası arenada sıkça konuşulur duruma gelmişlerdir. Avrupa'daki mikro devletler kuşkusuz bu perspektifte en öne çıkan örnekleri teşkil etmektedir.

Türkiye'nin dış politika geleneği ve günümüz uygulamalarında özel olarak Avrupa'ya yönelik küçük ya da mikro devletler ayrımı ya da stratejisi olmadığı görülmektedir. Böyle bir politikanın söz konusu mikro devletlerle özel ilişkileri olanlar - ki genelde bu devletler bu ülkelere sınırdaş, büyük ya da orta ölçekli devletlerdir - dışında bulunmadığı da ayrı bir gerçektir. Türkiye'nin Avrupa ile dengeleri açısından bu ülkelerle olan ilişkileri de hiç küçümsenmeyecek konumdadır. Belli devletlerin ayrılmaz parçası gibi görülebilecek ama onlardan ayrı ve bağımsız olan bu devletlerle ilişkileri sürdürmek, Türkiye'nin önem verdiği bir konudur. Fahri Konsoloslar bu çerçevede önemli görevler almaktadır. Saygın isimler ve tarafların itibar gösterdiği kişiler bu görevleri yapmaktadır.

Söz konusu mikro devletlerle ilk olarak coğrafi ve politik ilişkilere bakılırsa, BM'deki oy haklarının yanında, söz konusu mikro devletlerin

[0xUYy8g5ipfexue9Vx4DgZCAwuNr2H4ruFT2AFCtxlDjIXr!2124984143?_afLoop=6790316072430342&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=10oh7iq7vn_1#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D6790316072430342%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D10oh7iq7vn_5](https://www.sportytrader.com/turkey-andorra-endirect-mf825486.htm) Erişim tarihi: 12.11.2018

⁸⁸ <https://www.sportytrader.com/turkey-andorra-endirect-mf825486.htm> Erişim tarihi: 12.11.2018

⁸⁹ <https://www.sofascore.com/tr/darussafaka-morabanc-andorra/ziksJPZ> Erişim tarihi: 12.11.2018

⁹⁰ <http://www.euroleague.net/main/results/showgame?gamecode=1&seasoncode=U2018> Erişim tarihi: 12.11.2018

jeopolitik bağlamda Avrupa'nın önemli devletleriyle yakın ve bağlantılı durumda olduğu dikkat çekmektedir. Böyle bir değerlendirilmeye dayanarak Fransa, İspanya, İtalya, İsviçre, Almanya ve Avusturya gibi devletlerle Türkiye'nin ilişkilerinde bir kolaylaştırıcı ya da anahtar rolleri olabileceği düşünülebilir. Aynı şekilde bu devletler de Türkiye ile ilişkilerine önem vermektedirler.

Ekonomik açıdan bakılacak olursa, mikro devletlerle ilişkilerin, tarafların birbirlerine yönelik talepleri, imkanları ve hedeflerine bağlı olduğu görülmektedir. Mikro devletler, Türkiye'ye kendi ekonomilerinde ağırlıklı olarak sahip oldukları ya da ürettikleri ürünleri satmak isterken, Türkiye'den de ihtiyaçlarını karşılamak istemektedirler. Bu devletlerin bazılarının küresel ölçekte ekonomik açıdan son derece güçlü ve etkili olduğu yadsınmamalıdır. Türkiye, Avrupa pazarına önem vermektedir ve buna bağlı olarak söz konusu mikro devletlerle de ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyebilir.

Mikro devletlerle ilişkilerde sportif faaliyetler de oldukça ciddi bir yer teşkil etmektedir. Futbol ve basketbol müsabakaları Türkiye'de bu ülkelerin gündeme gelmesine ve tanınmasına vesile olmaktadır.

Turizm de tarafların birbirlerini tanımaları bakımından kayda değer bir araç niteliğindedir. Türkiye'de bu ülkelerle ilgili internet arama motorlarında bir tarama yapıldığında öncelikle turizm başlıklarının yer aldığı göz ardı edilmemelidir.

Devletlerin dış politikalarını oluştururken uluslararası ilişkilerin tüm aktörlerini dikkate aldıkları düşünüldüğünde günümüz dünyasında mikro devletler de stratejilere bağlı olarak mikro ya da makro bir yer tutmaktadır. Türkiye de bu çerçevede yeni dönemde özellikle Avrupa ile ilişkiler açısından söz konusu devletlerle ilgili yeni hedefler ortaya koyabilir. Turizm, ticaret ve spor ivedilikle sonuç alınabilecek ve geliştirilebilecek alanlar olarak gözükmektedir. Bu devletlerle bilimsel ya da farklı mecraların daha çok gündeme gelmesi ve ilişkilerin durumunun değerlendirilmesi, iki tarafı da muhtemelen harekete geçirecek ve daha fazla somut adım atılabilecektir.

Kaynaklar

TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: IX, Güzel sanatlar Matbaası, İstanbul, 1994.

Blaħa Jaroslav, "Liechtenstein. Une longue marche vers la reconnaissance", <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/pages-europe/d000490-liechtenstein.-une-longue-marche-vers-la-reconnaissance-par-jaroslav-blaħa> Erişim Tarihi: 23.11.2018

Blevin Pierre-Alexis, *Les Micros-Etats Européens, Etude historique, juridique et fiscale*, Paris, l'Harmattan, 2017.

Crowards Tom, "Defining the Category of Small States", *Journal of International Development*, sayı.14, 2002, ss.143-179.

Daina Nuria Segues, "Les Relations Transfrontalières entre la Principauté d'Andorre et la France", *Revue Belge de Géographie*, sayı.2, 2015, ss.1-15.

Dumienski Zbigniew, *Micro-States as Modern Protected States: Towards a New Definition of Micro-Statehood*, The Center for Small States Studies, 2014.

Duursma Jorri C., *Fragmentation and the IR of Micro-States*, UK, Cambridge University Press, 1996.

Hammer Joseph Von, *Histoire de l'Empire Ottoman, Depuis son Origine Jusqu'à Nos Jours*, ss.245-246. https://books.google.com.tr/books?id=MZ1TAAAcAAJ&pg=PA245&lp=PA245&q=liechtenstein+et+empire+ottoman&source=bl&ots=cXtG8ssE24&sig=2qiV_nr pUvPh6D87_51EFPVXTyg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjH4oWp_fPdAhUIg5AKHfmmAvkQ6AEwC3oECAEQAO#v=onepage&q=liechtenstein%20et%20empire%20ottoman&f=false Erişim tarihi: 23.10.2018

Hey Jeanne A.K., "Introducing Small State Foreign Policy", in Jeanne A.K.Hey (ed), *Small States in World Politics*, London, Lynne Rienner Publishers, 2003, ss.1-13.

Ingebritsen Christine et.all. (der), *Small States in International Relations*, Seattle, University of Washington Press, 2006.

Klieger Christiann P., *The MicroStates of Europe*, UK, Lexington Books, 2013.

Kurtcephe İsrail, *Türk - İtalyan İlişkileri (1911 - 1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Magnette Paul, Nicolaidis Kalypso, "Grands et Petits Etats Dans l'UE: Reinventer l'équilibre", *Etudes et Recherches*, Sayı.25, 2003.

Neumann Iver B., Gstöhl Sieglinde, "Lilliputians in Gulliver's World? Small States in IR", *Centre for SmallStates Studies*, Working Paper, 2004.

Neumann Iver B, Gstöhl Sieglinde, “Introduction: Lilliputians in Gulliver’s World” in Christine Ingebritsen et.all. (der), *Small States in International Relations*, Seattle, University of Washington Press, 2006.

Sanguin André-Louis, “L’Andorre, micro-État pyrénéen: quelques aspects de géographie politique.” https://www.persee.fr/doc/rgpso_0035-3221_1978_num_49_4_3568 Erişim tarihi: 25.11.2018

Scheldrup Macklin, “Lilliputian Choice: Explaining Small State Foreign Policy Variation”, *Undergraduate Honors Theses* 191 https://scholar.colorado.edu/honr_theses/191 Erişim tarihi: 25.11.2018

Sharman J.C., “Sovereignty at the Extremes, Micro-States in World Politics”, *Political Studies*, sayı.65, no.3, 2017, ss. 559-575

Thorhallsson Baldur, Wivel Anders, “Small States in European Union: What do we know and what would we like to know?”, *Cambridge Review of International Affairs*, Cilt.19, Sayı.4, 2006, ss.651-668.

Tür Özlem, Salık Nuri, “Uluslararası İlişkilerde Küçük Devletler: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt.14, Sayı.53, 2017.

Uzunçarşılı Hakkı İ., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt:VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978.

Veenendaal Wouter, “Size and Personalistic Politics: Characteristic of Political Competition in Four MicroStates”, *The Round Table*, 2013, Sayı 102, No.3, ss.245-257.

Veenendaal Wouter, “Democracy in Micro-States”, *Democratization*, Sayı.22, No.1, 2013, ss. 92-112.

<http://www.1clit1planet.com/saint%20marin.htm> Erişim tarihi: 25.11.2018

http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/monaco_carte.htm Erişim tarihi: 25.11.2018

<http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/liechtenstein.htm> Erişim Tarihi: 23.11.2018

<http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/andorre.htm> Erişim tarihi: 25.11.2018

<https://www.bbc.com/news/world-europe-17842338> Erişim tarihi: 25.11.2018

https://books.google.com.tr/books?id=MZ1TAAAAcAAJ&pg=PA245&lpg=PA245&dq=liechtenstein+et+empire+ottoman&source=bl&ots=cXtG8ssE24&sig=2qiV_nrpUvPh6D87_51EFPVXTyg&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwjH4oWp_fPdAhUIg5AKHfmmAvkQ6AEwC3oECAEQAQ#v=onepage&q=liechtenstein%20et%20empire%20ottoman&f=false Erişim tarihi: 23.10.2018

<http://www.championsleague.basketball/tr/17-18/game/0612/AS-Monaco-Pinar-Karsiyaka> Erişim tarihi: 05.11.2018

<http://www.coprince-fr.ad/ca/constitution-principaute-andorre> Erişim tarihi: 13.11.2018

http://data.bnf.fr/12072821/johannes_lowenklaue/ Erişim tarihi: 23.10.2018

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?ReportName=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=SMR> Erişim tarihi: 25.11.2018

<https://data.worldbank.org/country/Monaco> Erişim tarihi: 25.11.2018

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?ReportName=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=LIE> Erişim tarihi: 25.11.2018

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/reportwidget.aspx?ReportName=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=AND> Erişim tarihi: 25.11.2018

<http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/%C3%89quipe%20de%20Saint-Marin%20de%20football/fr-fr/> Erişim tarihi: 01.11.2018

https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/San%20Marino?_afLoop=6905427778731299&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=y005r23eq_6#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D6905427778731299%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dy005r23eq_10 Erişim tarihi: 25.11.2018

https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Andorra;jsessionid=MjtP-0xUYy8g5ipfexue9Vx4DgZCAwuNr2H4ruFT2AFCtxlDjIXr!2124984143?_afLoop=6790316072430342&_afWindowMode=0&_afWindowId=null&_adf.ctrl-state=10oh7iq7vn_1#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D6790316072430342%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D10oh7iq7vn_5 Erişim tarihi: 12.11.2018

<https://en.gouv.mc/Policy-Practice/The-Economy/Analysis-and-Statistics/Publications/monaco-en-chiffres-2018> Erişim tarihi: 05.11.2018

<http://www.esteri.sm/on-line/en/home/san-marino-and-the-european-union/articolo1001897.html> Erişim tarihi: 25.11.2018

<http://www.esteri.sm/on-line/en/home/diplomatic-and-consular-corps.html>,
<http://www.esteri.sm/on-line/en/home/foreign-diplomatic-and-consular-corps->

[accredited-to-san-marino/consular-representations-accredited-to-san-marino.html](http://www.sanmarino.gov.mc/consular-representations-accredited-to-san-marino.html)

Erişim tarihi: 25.11.2018

<http://www.euroleague.net/main/results/showgame?gamecode=1&seasoncode=U2018> Erişim tarihi: 12.11.2018

<https://www.exteriors.ad/fr/affaires-multilaterales-et-cooperation> Erişim tarihi: 13.11.2018

<https://www.francophonie.org/Andorre.html> Erişim tarihi: 13.11.2018

[https://www.gouv.mc/monaco/search/\(SearchText\)/Turquie](https://www.gouv.mc/monaco/search/(SearchText)/Turquie) Erişim tarihi: 05.11.2018

<https://www.gouv.mc/Action-Gouvernementale/L-Economie/Analyses-et-Statistiques/Publications/Observatoire-du-Commerce-exterieur> Erişim tarihi: 05.11.2018

<https://www.gundemkibris.com/kibris/akdag-ikinci-secenek-fransa-monaco-modeli-gibi-h226050.html> Erişim tarihi: 05.11.2018

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/san-marino-ile-barisalim-artik-38020186> Erişim tarihi: 25.10.2018

<https://journaldemonaco.gouv.mc/Journaux/2015/Journal-8214/La-Semaine-en-Principaute> Erişim tarihi: 05.11.2018

<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/pages-europe/d000490-liechtenstein-une-longue-marche-vers-la-reconnaissance-par-jaroslav-blaha> Erişim Tarihi: 23.11.2018

<https://www.lequipe.fr/Football/match/422953> Erişim tarihi: 05.11.2018

https://www.liechtenstein.li/fileadmin/Dateiliste/liechtenstein-li/Dokumente/01_Land_und_Leute/Priorities_of_Liechtenstein_Foreign_Policy.pdf Erişim Tarihi: 23.11.2018

<http://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-san-marino.en.mfa> Erişim tarihi 25.11.2018

<http://www.mfa.gov.tr/commercial-and-economic-relations-between-turkey-and-liechtenstein.en.mfa> Erişim tarihi: 27.11.2018

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-monako-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim tarihi: 08.11.2018

<http://www.milliyet.com.tr/milli-takim-5-kitada--82-takimla--499-mac-yapti---1626333-skorerhaber/> Erişim tarihi: 01.11.2018

<http://www.milliyet.com.tr/ciragan-da-gizli-kraliyet-dugunu-/dunya/haberdetay/29.04.2012/1534022/default.htm> Erişim tarihi: 23.10.2018

- <http://www.monacohebdo.mc/10147-monaco-a-lassaut-du-marche-turc>
Erişim tarihi: 05.11.2018
- <http://www.monacomania.com/histoire-de-monaco.php> Erişim tarihi:
08.11.2018
- <https://www.monte-carlo.mc/fr/generalites/histoire-de-monaco/> Erişim tarihi:
25.11.2018
- <https://www.netmaps.net/netmaps/andorra-political-map/> Erişim tarihi:
25.11.2018
- <http://ontheworldmap.com/liechtenstein/liechtenstein-country-map.html>
Erişim tarihi: 25.11.2018
- <http://www.regierung.li/media/attachments/Liste-Kons-Corps--englisch--Internetversion.pdf?t=636740968749140001> Erişim tarihi: 23.10.2018
- <https://www.sofascore.com/tr/darussafaka-morabanc-andorra/ziksJPZ> Erişim
tarihi: 12.11.2018
- <https://www.sportytrader.com/turkey-andorra-endirect-mf825486.htm> Erişim
tarihi: 12.11.2018
- <https://ticaret.gov.tr/data/5b885d7eaf23be7c5c10c752/Monako.pdf> Erişim
tarihi: 07.11.2018
- <http://www.tr-ch.org/tr/wp-content/uploads/2015/07/Prince-Rudolf-von-Liechtenstein.pdf> Erişim tarihi: 23.10.2018
- <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/55722320>